

Kultúrne krajiny a ich historické hodnoty

Supuka, J., Štefunková, D.: Cultural Landscapes and their Historical Values. *Životné prostredie*, 2014, 48, 1, p. 3 – 8.

Cultural landscape is a hybrid system having natural-anthropogenic character. It is a result of man and human society activities in a particular space and time. Natural landscape is reshaped by purposeful activities into cultural one, which has all properties of material culture, landscape architecture, and spiritual values. Historical landscape structures with the signs of previous generations activities seem to be a significant phenomenon in the present. However, these are overlapped with new features and human products having modern utility and cultural values. The anthropogenic relief, urban and traffic elements, economic and communications systems, as well as spiritual culture belong towards the essential features of cultural landscape. They represent differentiated land use forms projected into the heterogeneous land cover consisting of cultural landscape diversity, biodiversity, elements of human culture, ideology and art. Cultural landscape is the subject of interest of each nation, but also UNESCO organisation, which creates the conditions and principles for a global registry, preservation and reconstruction of cultural heritage. Under UNESCO, each state is responsible for cultural and natural heritage that represents the culture of his ancestors but also contemporary society.

Key words: cultural landscapes, categories, values, traditional landscapes

Kultúrne krajiny so zachovalou špecifickou tradíciou využívania majú dlhú históriu, stáročia sa vyvíjala ich charakteristická štruktúra, podmienená harmonickou integráciou biotických, abiotických a kultúrnych faktorov (Antrop, 2005). Typizáciou krajín s tradičným využitím a kultúrou, resp. typizáciou historických krajinných štruktúr sa zaoberali napr. Huba a kol., 1988; Jančura, 1998; Štefunková, Dobrovodská, 1998. Kritériá pre typizáciu sú najčastejšie pôvod a funkcia (poloprírodné, urbanistické, technické), vzťah k prvotnej, druhotnej či terciárnej štruktúre, kultúrne a prírodné znaky, spôsob využívania, vzťah k súčasnosti. Vo všeobecnosti je možné potvrdiť náročnosť typizácie krajín s tradičným využitím a kultúrou aj vzhľadom na jej nejednoznačnosť a prekryvanie jednotlivých typov v čase, priestore a funkcii. V rámci Slovenska je komplexne zdokumentovaný výskyt historických krajinných štruktúr v relatívne generalizovanej mierke (1 : 1 000 000) v Atlase krajiny Slovenskej republiky (Podolák a kol., 2002). Sú tu vyčlenené *typy tradičných krajín*, ktoré vyjadrujú stav súčasného poznania: *tradičná lúčno-pasienkarská krajina, historická banícka krajina, krajina s rozptýleným osídlením, historická krajina s malými poľnohospodárskymi stavbami, historická krajina zmiešaného typu s technickými pamiatkami a pamiatkami ľudovej architektúry*. Tieto krajiny zobrazujú živú históriu ľudskej spoločnosti a sú významným kultúrnym a prírodným dedičstvom slovenskej krajiny.

Dokumenty svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO uvádzajú viacero kategórií týchto prvkov, pričom používajú diferencované triediace kritériá. Uvádzajú dve základné kategórie prvkov, a to prírodného a kultúrneho dedičstva. K prírodným patria reprezentatívne ekosystémy (v rámci IUCN často

zaradené v kategórii národných parkov), napr. pralesy, savany, stepi alebo ich časti ako sú vodopády, jaskynné útvary, kaňony, skalné bralá, termálno-minerálne pramene, jazerné sústavy a pod. Okrem morfológicko-reliéfnych znakov ich hodnotovými znakmi je špecifické rastlinstvo a živočíšstvo. Sú výsledkom a produktom prirodzených procesov.

Prvky kultúrneho dedičstva sú výsledkom tvorivej práce a invenčného myslenia človeka a spoločnosti. Môžu ich tvoriť jednotlivé objekty alebo viacero objektov rovnakého, príbuzného či variabilného funkčno-hodnotového využitia rozmiestneného na konkrétnom území. Tieto, v kombinácii a spolupôsobení s komponentmi prírodného charakteru, vytvárajú vecný typ kultúrnej krajiny (územia krajinného segmentu, celku, veľkých krajinných priestorov). Ak vychádzame z triediacich kritérií kultúrnych objektov, tieto sú použiteľné a platné aj pre kultúrne typy krajiny. Vyjadrujú a reprezentujú vecné historické obdobie (starovek, stredovek a pod.), vecné územie na Zemi (Európa, Amerika, Ázia, Afrika a pod.), geografické územie (Himaláje, Karpaty, Alpy), národné kultúry (Egypt, Grécko, Čína, americkí Indiáni), národno-regionálne náboženstvá (kresťanstvo, budhizmus, islam), historicko-umelecké obdobia (románske, gotika, renesancia, barok) a pod.

V mnohých uvádzaných obdobiach vznikali a sú dodnes zachované jedinečné objekty a celé sústavy výtvarno-umeleckého a technického charakteru a jedinečnosti, napr. zavlažovacie sústavy v Egypte a Mezopotámii, rímske akvadukty, chrám Haghia Sophia a podzemné cisterny v Istanbule, chrámové súbory Inkov v Peru a Aztékov v Strednej Amerike, budhistické chrámy v Indii a Indonézii (napr. súbor chrámov Borobudur tvoriaci ucelený kultúrny krajinný priestor) atď.

Významné objekty sú neodmysliteľnou súčasťou priestoru alebo vymedzeného územia, s ktorým tvoria organický celok. Početnosť objektov v priestore a veľkosť záujmového územia nám vymedzuje pojem *objekt, súbor objektov, zóna, areál a krajina*.

Ak uvažujeme o kultúrnej krajine, zrejme ide o rozsiahlejší územný celok, ktorý nesie reprezentatívne znaky ľudskej činnosti, resp. socio-ekonomických odvetvových aktivít. Podľa toho môžeme vymedziť kultúrnu krajinu, kde dominantné znaky, resp. dominantnú čitateľnú stopu nesú aktivity stavebno-sídelnej činnosti, dopravnej činnosti, priemyslu (na Slovensku preukazné znaky baníctva), fortifikačné objekty a areály vojnových stretov, poľnohospodárstva, lesníctva (a poľovníctva), vodného hospodárstva, energetiky a prenosných sústav. Popri objektoch profánnej kultúry, techniky a architektúry sú často tvorené krajinné celky s dominantnými znakmi sakrálnej architektúry, napr. Zebrzydowska kalvária v Poľsku, ale aj menšie krajinné celky na Slovensku. Mnohé z nich sa v krajinnom priestore prelínajú, resp. tvoria superpozičné vrstvy (utilitárne i historické).

V súlade s Európskym dohovorom o krajine (Florenca v roku 2000) osobitnú hodnotu nadobúdajú kultúrne typy krajiny a ich hodnoty. K takýmto patria aj tzv. komponované typy krajiny, ktoré prekrývajú vrstvy poľnohospodárstva, lesného hospodárstva a poľovníctva (zvernice), vodného hospodárstva a rybníkárstva. Všetko v danom území je organizované na princípe krajinnno-architektonickej tvorby dobového slohu vrátane romantických stavieb a chrámov s obsahom gréckej mytológie a pod. Krátka analýza historického vývoja spoločnosti a priemet socio-ekonomických aktivít do sémantiky kultúrnej krajiny otvára možnosť, realitu, ale aj zložitost' v prístupoch a klasifikačných schémach kultúrnej krajiny. Aj keď sú platné klasifikačné schémy prírodného a kultúrneho dedičstva v zmysle UNESCO, jednako každá krajina, štát, geografický región Zeme alebo odlišná ľudská civilizácia prechádzali odlišnými formami vývoja, medzi sebou často komunikujúc alebo izolované z rôznych dôvodov. To sa prejavuje aj v odlišných znakoch a hodnotách kultúrnej krajiny, ale často aj v odlišných metodických prístupoch ich posudzovania.

Z hľadiska časového zaradenia a miery zachovania znakov minulosti možno podľa členenia Antropa (2005) typizovať kultúrnu krajinu nasledovne:

Tradičné krajiny (Traditional Landscapes)

Krajina prevažne vidieckych sídel a okolitej poľnohospodársky využívanej pôdy spred obdobia priemyselnej revolúcie v Európe, vývoj prebieha evolučne, z kompozície a štruktúry krajiny je čitateľná jej história. Na Slovensku možno vznik tohto typu krajiny datovať do obdobia začiatku feudalizmu, spojeného so stabilizáciou sídelnej štruktúry a vznikom vlastníctva pôdy. Vlastníctvo pôdy, ktoré bolo v ranofeudálnom Uhorsku majetkom kráľa, sa v priebehu geopolitických zmien postupne rozdeľu-

je medzi cirkev, šľachtu a kráľovské mestá a po zrušení poddanstva aj medzi bezzemkov – nájomcov pôdy. Aj s prispením uhorského dedičského práva, kedy sa pôda delila medzi všetkých potomkov, sa postupne vytváral základ drobno štrukturovanej vidieckej krajiny. Takáto krajina vznikala najmä v chudobnejších horských oblastiach, často súběžne so vznikom krajiny, expanzie priemyslu a miest v ekonomicky bohatších oblastiach Slovenska s priaznivými prírodnými podmienkami a zdrojmi. Obhospodarovanie malebnej a diverznej *tradičnej krajiny* bolo už na začiatku 20. storočia v dôsledku nízkej úrovne používaných technológií a rozdrobovania vlastníctva pôdy značne neefektívne (Demo, ed. a kol., 2001).

Krajiny expanzie priemyslu a miest (Landscapes of the Revolution Age)

Zhruba od 16. storočia do 1. polovice 20. storočia prešla Európa mnohými revolučnými zmenami (napr. zrušenie nevoľníctva, vytváranie národných štátov po rozpade Rakúsko-Uhorska, vojnové a sociálne konflikty, rozvoj obchodu, priemyslu a dopravy), ktoré sa v štruktúre krajiny prejavili rozvojom miest (napr. banícke mestá v stredoveku, neskôr po priemyselnej revolúcii nové priemyselné areály, robotnícke štvrte), taktiež sa rozvíjala krajinná infraštruktúra (dopravné, vodohospodárske a poľnohospodárske stavby). V poľnohospodárstve sa zavádzali nové technológie, plodiny a poľnohospodárske stroje, čo malo vplyv na zväčšovanie poľnohospodárskych honov a na zmeny v štruktúre osevných postupov. Na Slovensku sa prejavovali tieto trendy oneskorene v porovnaní so západnou Európou – premena remesiel a manufaktúr na továrenskú výrobu sa uskutočňovala až po osamostatnení Uhorska, po rakúsko-uhorskom vyrovaní v roku 1867. Vznikali nové krajinné štruktúry, najprv v horských oblastiach bohatých na výskyt rúd, nerastov a ťažobného dreva, po výstavbe ciest a železníc hlavne v dopravne dostupnejších nížinách, kotlinách a podoliach. Vhodné geopolitické a ekonomicko-sociálne podmienky tu poskytli priestor pre výstavbu a ekonomickú efektívnosť nových krajinných štruktúr. Mnohé z tohto typu krajín v ďalších obdobiach zanikli a boli prekryté vrstvami tzv. novej postmodernej krajiny. Tie, ktoré nezanikli, patria medzi kultúrne a prírodné dedičstvo, podobne ako tradičné krajiny.

Nové postmoderné krajiny (Post-Modern New Landscapes)

Krajiny po 2. svetovej vojne v Európe boli aj v dôsledku relatívne dlhého obdobia bez globálnych konfliktov a sociálnych disturbancií čoraz viac vystavované vplyvom globalizácie, klesal vplyv lokálnych ekonomík. Dá sa konštatovať, že to platí v určitom zmysle aj pre krajiny bývalého socialistického bloku s tým rozdielom, že tu boli zmeny výsledkom direktívneho riadenia plánovaného hospodárstva a boli veľkoplošne realizované aj v nevhodných prírodných a socio-ekonomických podmienkach. Rýchlo sa meniaci spoločnosť a prostredie krajín

povojnovej Európy vyústili do vytvorenia úplne nových krajín a zničenia prírodných a kultúrnych hodnôt krajín už existujúcich. Integrácia novej krajiny do predchádzajúcej sa prejavuje v minimálnej miere, vytvoril sa viditeľný zlom kontinuity vývoja. Všetky tieto zmeny sa však uskutočnili v mene zlepšenia životného prostredia a prispôsobenia novým potrebám rastúcej populácie. Populácia nových krajín je hlavne mestská, resp. mestského typu (dochádza z vidieckeho sídla za zamestnaním do mesta), rastie jej mobilita a jej ekologická stopa zasahuje ďaleko za hranice sídla.



Obr. 1. Tradičný kolíkový vinohrad vo Svätom Jure (2013). Foto: Dagmar Štefunková

Tradičná poľnohospodárska krajina

Jedným z koreňov európskej kultúry je roľnícka kultúra a agrárne myslenie európskych národných spoločenstiev (Frolec, 1992). Pre obyvateľstvo žijúce na území Slovenska malo poľnohospodárstvo veľký význam ako hlavné zamestnanie a rozhodujúca súčasť výrobných síl. S nástupom feudalizmu a vytvorením stabilnej sídelnej štruktúry sa začali vytvárať vlastnícke vzťahy k pôde. Vlastníctvo pôdy vytvorilo základný, relatívne stabilný rámec, v rámci ktorého sa charakter využívania, krajinná pokrývka, vnútorná štruktúra menila, zanikala, vznikala a pretrvávala v dôsledku rôznych náhlych alebo pozvoľných udalostí a zmien. Tam, kde sa v jednotlivých historických epochách krajina menila, ale nepotláčala znaky minulosti, sa v mnohvrstevnom a rôznorodom patterne vykryštalizovala tradičná agrárna kultúra, regionálne špecifická a jedinečná.

Možno skonštatovať, že pre oblasť súčasného Slovenska bolo poľnohospodárstvo od čias neolitickej revolúcie až po 50. roky minulého storočia kľúčovým hospodárskym odvetvím. V období pred 2. svetovou vojnou prevládali na slovenskom vidieku predindustriálne výrobné vzťahy. Pre rozdrobenosť pôdy a zaostalosť agrárnych technológií bolo veľmi ťažké zvýšiť efektívnosť poľnohospodárskej výroby. Najmä horské a podhorské oblasti ostali nedotknuté pozemkovými reformami a novými technológiami, ktoré sa v Európe realizovali najmä v 18. až 20. storočí. Existujúca štruktúra pôdy pochádzala z feudálnej vlastníckej štruktúry (Demo, ed. a kol., 2001). Výrazné zmeny štruktúry poľnohospodárskej krajiny a z toho vyplývajúce dopady na diverzitu a biodiverzitu krajiny, ako aj jej kultúrne dedičstvo, sa odo-

hrali počas obdobia kolektívizácie poľnohospodárstva v období socializmu. Väčšina procesov násilného scelovania a rekultivácie poľnohospodárskych pozemkov prebehla v období rokov 1950 – 1980. Doposiaľ zachované tradičné poľnohospodárske krajiny vytvárajú najmä v svahovitých územiach jedinečné terasované krajiny s dlhou históriou pripomínajúce tradičné agrárne krajiny Stredozemia (Agnolletti et al., 2010), ale aj iných častí Európy, ako je i oblasť vyhlásená za svetové kultúrne dedičstvo, napr. údolie Wachau v Rakúsku s tradičnou vinohradníckou terasovanou krajinou (<http://whc.unesco.org/en/list/970>).

Historické štruktúry poľnohospodárskej krajiny (HŠPK), ktoré možno považovať za synonymum tradičnej poľnohospodárskej krajiny boli predmetom celoslovenského výskumu realizovaného v rokoch 2009 – 2011 (Dobrovodská et al., 2010). Podľa charakteru využitia sa HŠPK rozdeľujú do nasledovných typov (Špulerová et al., 2011):

- (1) *HŠPK s rozptýleným osídlením* sa vyskytujú hlavne v horských a podhorských oblastiach Slovenska. Dominantný spôsob obhospodarovania historických štruktúr poľnohospodárskej krajiny predstavujú v Pohronskom, Trnavskom, Záhorskom a Gemersko-novohradskom regióne;
- (2) *vinohradnícke HŠPK* – ich výskyt je viazaný na región južného Slovenska: Dolnohronsko-dolnoipeľský (Hontský), Dolnozemplínsky, Gemersko-novohradský, Košický, Podunajský, Ponitriansky, Trnavský a Záhorský. Najväčšie zastúpenie dosahujú v Dolnohronskom a Dolnoipeľskom regióne, kde predstavovali 56 % z celkovej rozlohy mapovaných HŠPK v danom regióne (obr. 1);
- (3) *oráčinovo-lúčno-pasienkovo-sadové HŠPK* sú rozšírené najmä v podhorských oblastiach, kde sú priazni-

vé prírodné klimatické a pôdne pomery pre ovocinárstvo. Najvýznamnejšími regiónmi sú Považský (Trenčiansko-žilinský), Gemersko-malohontský, Novohradský, Dolnozemplínsky a Ponitriansky región; (4) *oráčino-lúčno-pasienkové HŠPK* sú rozšírené takmer na celom území Slovenska, hlavne v horských oblastiach severného Slovenska. V Hornozemplínskom, Spišskom, Šarišskom a Turčiansko-liptovsko-oravskom regióne predstavujú dominantný typ HŠPK.

Antropogénne formovaný agrárny reliéf je základnou stavebnou súčasťou, zdrojom biodiverzity a taktiež kultúrneho dedičstva tradičnej poľnohospodárskej krajiny. Bol formovaný stáročia, s cieľom zlepšiť pôdno-reliéfne vlastnosti poľnohospodárskych pozemkov. Systémy agrárnych terás, kôp a valov a iných foriem reliéfu sú významnými krajinno-technickými dielami a predstavujú špecifickú kombináciu lokálnej agrárnej kultúry a prírodných podmienok. Boli predmetom výskumu, hodnotenia a klasifikácie, napr. v súhrnných publikáciách Agnolettiho et al. (2010) a Momirského, Kladníka (2009). Agnoletti et al. (2010) v atlase historických poľnohospodárskych krajín Talianska popisuje okrem viničných terás aj terasované gaštanice a olivové háje a taktiež sady s ovocnými stromami pestovanými vo výsadbových misách ohradených suchými múrikmi, vybudovanými pre lepšie zadržiavanie vlhky. Momirski, Kladnik (2009) v súhrnnej publikácii o terasovaných krajinách Slovenska rozlišujú terasy podľa typu využitia, morfológie terás a u vinohradov aj podľa šírky obrábanej časti terasy.

V rámci výskumu HŠPK Slovenska boli s ohľadom na jeden z hlavných cieľov výskumu – hodnotenie biodiverzity – skúmané tie antropogénne reliéfne formy, ktoré tvoria hranice medzi obhospodarovanými pozemkami. Ako ukázali výsledky niektorých štúdií (Ružičková et al., 1999), fyziotopy medzi vytvárajú podmienky na rozvoj prirodzenej fauny a flóry v poľnohospodárskej krajine a vytvárajú tu akési ostrovy biodiverzity. V mapovaných HŠPK boli analyzované a inventarizované nasledovné *formy antropogénneho reliéfu* (Dobrovodská et al., 2010), ktoré tvoria hranice medzi pozemkami: (1) *terasové svahy*; (2) *stupňovité medze (nízke zatrávené stupne medzi jednotlivými pozemkami)*; (3) *kopy*; (4) *valy (zemné až kamenité valy na hraniciach pozemkov)*; (5) *nespevnené múriky (s funkciou spevnenia svahu terasy)*; (6) *kopy a valy na terasových svahoch*.

Výsledky výskumu HŠPK môžu slúžiť ako cenný zdroj dát pre ďalšie hodnotenia krajiny, najmä pokiaľ ide o ich prírodné a kultúrno-historické hodnoty, vývojové trendy a ohrozenia. Na základe terénneho prieskumu potvrdené a inventarizované HŠPK zaberajú celkovo rozlohu 42 085 ha (cca 1,7 % poľnohospodárskej pôdy Slovenska). Táto rozloha predstavuje 10 % z celkovej rozlohy HŠPK, ktorých výskyt bol indikovaný na základe leteckých snímok, terénnym prieskumom však v zmysle metodiky mapovania zatiaľ nebol potvrdený. Získané

databázy potvrdzujú, že kultúrno-historické hodnoty vidieckej krajiny sú vo fragmentoch zachované vo všetkých regiónoch Slovenska, poukazujú však zároveň na hrozbu ich úplného zániku, predovšetkým v dôsledku opúšťania obhospodarovania a následnej sukcesie.

Potenciál kultúrnych typov krajiny Slovenska a možnosti ich zachovania

Azda najviac hodnotenou a posudzovanou krajinou na Slovensku je kultúrny typ poľnohospodárskej krajiny. Táto prešla za ostatných 50 – 80 rokov dvomi kvalitatívne odlišnými skokmi, a to krajinno-architektonickými a produkčnými, vrátane novodobých progresívnych technológií v súlade so svetovými trendmi poľnohospodársky prosperujúcich krajín, z ktorých sa v súčasnosti saturuje import pre nich nadbytočných potravín do slovenského deficitného trhového priestoru. Spätne zmŕtvychvstanie Fénixa úzkych políček na celom území krajiny slovenské poľnohospodárstvo nezachráni. Je tu nutná inkorporácia progresu do tradícií, vrátane gastronomických a prezentácia tzv. regionálnych kultúrno-archaických typov krajiny s potenciálom rozvoja cestovného ruchu a s využitím prvkov jedinečnosti, zvláštnosti, kultúry v širokom slova zmysle a zachovanými znakmi domovej vidieckej architektúry (Supuka, 2012; Šarafín, 2012). Len takto ucelené a obohatené jednotlivé zložky komplexného života dediny s agrárnym historickým pozadím, kultúrou a architektúrou premietnuté do štruktúry sídla a s prienikom znakov do krajiny môžu tvoriť potenciál reprezentatívneho typu kultúrnej vidieckej krajiny. Klimaticko-geografická pestrosť a potenciály krajiny tvorili základ aj pre formovanie variabilných a odlišnými znakmi obohatených typov kultúrnej krajiny. Z tohto dôvodu je klasifikácia historických krajinných štruktúr Slovenska podľa foriem využívania krajiny, resp. prírodných zdrojov (Huba a kol., 1988) východisková pre klasifikáciu kultúrnych typov krajiny ako kultúrneho dedičstva Slovenska, pričom rozhodujúce sú formy využívania krajiny a geografická odlišnosť (Supuka, Štěpánková, 2004).

Pre poľnohospodársky typ kultúrnej krajiny by bola racionálna kategorizácia v zmysle geograficko-produkčných znakov:

- *Nížinný typ* – s dominantným zastúpením kultúr na ornej pôde, teplomilným typom ovocinárstva a zeleninárstva. Za historický prvok možno považovať tzv. majere s dobovou architektúrou.
- *Podhorský typ* – s cca 50 % zastúpením ornej pôdy a trvalých trávnych porastov a extenzívnym ovocinárstvom. Osobitnú kategóriu takejto oblasti tvorí na Slovensku štruktúrne výrazný vinohradnícky typ krajiny, samozrejme aj s kultúrnym zázemím a regionálnou architektúrou podľa vinohradníckych regiónov (Štefunková a kol., 2011; Verešová, Supuka, 2012 a iní).



Obr. 2. Baroková záhrada Jasov (2013). Foto: Ján Supuka

- *Horský typ* (pastorálny typ) – s dominantným zastúpením trvalých trávnych porastov a chovom hospodárskych zvierat, rovnako tiež s prvkami regionálnej architektúry a kultúrou v širokom slova zmysle. Pre každý z týchto typov kultúrnej poľnohospodárskej krajiny sú charakteristické ďalšie sprievodné znaky ako je antropogénny reliéf, zavlážovacie sústavy a vodné plochy, sprievodná regionálna architektúra bytového i hospodárskeho fondu, prvky profánnej i sakrálnej architektúry, znaky regionálnej kultúry a pod. Tieto a ďalšie znaky môžu byť kritériami pre vyčlenenie podrobnejších regionálnych typov kultúrnej krajiny, tak ako sú typy vidieckej architektúry prezentované v regionálnych skanzenoch. Niekoľko reprezentatívnych regionálnych *typov kultúrnej krajiny – archetypov* s kontinuálnym živým prejavom a výraznou podporou z definovaných zdrojov (EÚ, štát) by mohlo byť životaschopných so svojim reprezentatívnym obsahom ako krajiny kultúrneho dedičstva:
 - *Lesný typ kultúrnej krajiny* reprezentuje forma a technika hospodárenia, ale aj poľovné zverníky, príslušná architektúra a pod. Lesnícky skanzen vo Vydrove je dobrá myšlienka s vecným obsahom a kultúrno-vzdelávacou hodnotou.
 - *Priemyselný typ kultúrnej krajiny* je v slovenskom priestore akcentovaný na bohaté zastúpenie baníctva. Keď sa s odstupom času odosobníme od ťažkej environmentálnej stopy z priemyslu 2. polovice 20. storočia, niektoré priemyselné krajiny by mohli reprezentovať dobovú technologickú i architektonickú hodnotu (veď aj baníctvo v dobe svojho rozkvetu bolo environmentálne škodlivé).
 - *Dopravný typ kultúrnej krajiny* reprezentuje predovšetkým *Via magna*, úseky jantárovej cesty, úzkokolajné železnice, zubačkové železnice, nádrže spojené s plavením dreva, ale čiastočne aj Bašov kanál, ktorého fragment ústí v Skalici. Ťažko možno uvažovať o reprezentatívnej krajine tohto typu, pretože jeho prvky sú rozptýlené po celom území Slovenska v prepojení aj do zahraničia.
 - *Typ komponovanej kultúrnej krajiny* rozhodne nie je na Slovensku tak bohato zastúpený ako v Taliansku, Francúzsku, Nemecku alebo v Čechách. Za zmienku stojí tento typ krajiny v Bratislave – Rusovciach, Červený Kameň, Holíč – Kopčany, Spišské Podhradie, Turčianska Štiavnička. Stupeň ich zachovalosti a potenciálnej obnovy je otázný, ale v kultúrnej verejnosti žiadaný. Na Slovensku bol priestorovo identifikovaný a popísaný aj kultúrno-historický typ gotickej či barokovej krajiny (obr. 2).
 - *Archeologický typ kultúrnej krajiny* (archeologické nálezky) reprezentujúce rozsiahlejšie sídelné, resp. hradbové súbory s príslušným krajinným priestorom sú predmetom záujmu ako typ kultúrnej krajiny bohatej histórie, napr. hradiská Devín, Zobor, Bojná, Fidvár, ale aj veľkomoravský komplex Mikulčice – Kopčany.

* * *

Územie Slovenska má relatívne bohatý historický potenciál objektivej, lokálnej aj krajinnnej dimenzie. Je reflexiou vyspelosti predchádzajúcich generácií a foriem využívania prírodných zdrojov Zeme. Nie všetky

sa zachovali v plnohodnotnom prejave. Kultúra národa spočíva aj v tom, ako si prvky kultúrneho dedičstva váži a aká je miera záujmu a investície do ich obnovy a zachovania pre súčasné i budúce generácie.

V zmysle novely zákona č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny, ktorý nadobudol platnosť od 1. 1. 2014, segmenty kultúrnej krajiny je možné vyhlasovať, resp. uznávať v kompetencii obce, a to podľa § 25a) ako *obecné chránené územie* v rozlohe do 100 ha s kultúrnym, vedeckým, estetickým a krajinotvorným významom. Je len logické, že takáto forma ochrany kultúrnych typov krajiny na Slovensku je nedostatočná, v súlade s Európskym dohovorom o krajine (ktorý Slovensko podpísalo v roku 2005) pre historické parky a krajinné celky vo väzbe na ICOMOS a Florentskú chartu (z roku 1981) rovnako nepostačuje. Podľa zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu, kultúrno-historický priestor možno vyhlásiť za chránené ako pamiatkovú rezerváciu (§ 16) alebo pamiatkovú zónu (§ 17), kde je zahrnuté historické sídelné usporiadanie alebo archeologické nálezisko. Starostlivosť o historickú zeleň je zabezpečovaná v obsahovom znení § 2, kde pamiatková hodnota je súhrn významných historických, spoločenských, urbanistických, architektonických, vedeckých, technických, výtvarných aj krajinných hodnôt, pre ktoré môžu byť veci predmetom individuálnej alebo územnej ochrany. V obidvoch zákonoch (o ochrane prírody a aj v zákone o pamiatkovom fonde) chýba vecné pomenovanie *historických krajinných štruktúr*, napr. poľnohospodárskej krajiny, komponovanej krajiny, banských a priemyselných areálov a pod. Ako aktuálny príklad uvádzame podporu vlády SR na zachovanie genofondu 700 evidovaných sort viniča v Šenkviaciach v podmienkach in situ. Rovnako sú aktuálne krajové sorty ovocných druhov drevín tvoriace špecifický typ kultúrnej krajiny v tradičných regiónoch Slovenska (napr. Považie, Pohronie, Biele Karpaty, Novohrad) s významnou vedeckou, genofondovou aj gastronomickou hodnotou. V ostatnom období registrujeme v krajinnom priestore aj ďalšie charakteristické krajinné štruktúry, napr. rozsiahle golfové ihriská, rekreačno-liečebné a športové centrá. Sú mladé, súčasné, ešte nemajú historizujúcu hodnotu, ale sú typom kultúrnej krajiny a bude potrebné počítať s nimi do budúcnosti aj v legislatíve. Problematika kultúrnej krajiny je široká, zložitá, ale výsostne aktuálna a je preto nanajvýš nutné pripraviť čo najskôr zákon o kultúrnej krajine a zaviesť ho do praktického života.

Príspevok vznikol ako výstup projektu VEGA č. 2/0120/12 Hodnotenie kvality životného prostredia vidieckych sídel, projektu KEGA č. 003SPU-4/2014 a projektu COST TD1106.

Literatúra

Agnoletti, M. et al.: Historical Rural Landscapes. For a National Register. Roma-Bari, Italy: Ministerio Delle Politiche Agricole

- Alimentari E Forestali. Editori Laterza, 2010, 566 p.
- Antrop, M.: Why Landscapes of the Past are Important for the Future. *Landscape and Urban Planning*, 2005, 70, p. 21 – 34.
- Demo, M. (ed.) a kol.: Dejiny poľnohospodárstva na Slovensku. Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita, 2001, 662 s.
- Dobrovodská, M., Špulerová, J., Štefunková, D., Halabuk, A.: Research and Maintenance of Biodiversity in Historical Structures in the Agricultural Landscape of Slovakia. In: Barančoková, M., Krajčí, J., Kollár J., Belčáková I. (eds.): *Landscape Ecology – Methods, Applications and Interdisciplinary Approach*. Bratislava: Institute of Landscape Ecology Slovak Academy of Sciences, 2010, p. 131 – 141.
- Frolec, V.: Kulturní prostor střední a jihovýchodní Evropy: dimenze lidové kultury. In: *Ethnologia Europae Centralis*, Brno, 1992, p. 11 – 23.
- Huba, M. a kol.: Historické krajinné štruktúry. Bratislava: Ochrana prírody, MV SZOPK, 1988, 62 s.
- Jančura, P.: Súčasná a historická krajinná štruktúra v tvorbe krajiny. *Životné prostredie*, 1998, 32, 5, s. 236 – 240.
- Momirski, L., Kladnik, D.: Terraced Landscapes in Slovenia. *Acta geographica Slovenica*, 2009, 49, 1, p. 7 – 37.
- Podolák, J., Klinda, J., Hrnčiarová, T., Izakovičová, Z., Lichard, P., Maráky, P., Mešša, M., Zerola, J.: Tradičný spôsob využívania krajiny a tradičná kultúra. In: *Atlas krajiny Slovenskej republiky*, 1. vydanie. Bratislava: MŽP SR, Banská Bystrica: SAŽP, 2002, s. 139.
- Ružičková, H., Dobrovodská, M., Valachovič, M.: Landscape-Ecological Evaluation of Vegetation in Relation to the Forms of Anthropogenic Relief in the Cadastre of the Liptovská Teplička Village, the Nízke Tatry Mts. *Ekológia (Bratislava)*, 1999, 18, p. 381 – 400.
- Supuka, J.: Tradície, prístupy a možnosti obnovy a rozvoja vidieka. *Životné prostredie*, 2012, 46, 2, s. 171 – 175.
- Supuka, J., Štěpánková, R.: Characteristic and Marks of Cultural Landscape of Slovakia. *Ekológia (Bratislava)*, 2004, 23, Supplement, p. 333 – 339.
- Šarafin, M.: Budúcnosť vidieka v spektre architektúry – dedina versus mesto. *Životné prostredie*, 2012, 46, 2, s. 199 – 203.
- Špulerová, J., Dobrovodská, M., Lieskovský, J., Bača, A., Halabuk, A., Kohút, F., Mojses, M., Kenderessy, P., Piscová, V., Barančok, P., Gerhátovej, K., Krajčí, J., Boltžiar, M.: Inventory and Classification of Historical Structures of the Agricultural Landscape in Slovakia. *Ekológia (Bratislava)*, 2011, 30, 2, p. 157 – 170.
- Štefunková, D., Dobrovodská, M.: Kultúrno-historické zdroje Slovenska a ich význam pre trvalo udržateľný rozvoj. In: Izakovičová, Z., Kozová, M., Paudišová, E. (eds.): *Implementácia trvalo udržateľného rozvoja. Smolenice: Ústav krajinej ekológie SAV pre SNK SCOPE*, 1998, s. 104 – 111.
- Štefunková, D., Dobrovodská, M., Kanka, R., Krnáčová, Z., Bezák, P., Boltžiar, M., David, S., Dramstad, W., Ďugová, O., Fjellstad, W., Gajdoš, P., Halada, L., Hreško, J., Izakovičová, Z., Kalivoda, H., Kalivodová, E., Kenderessy, P., Krištín, A., Majzlan, O., Moyzeová, M., Petrovič, F., Stašiov, S., Šteffek, J., Vagačová, M.: Atraktivita malokarpatskej krajiny s dôrazom na historické agrárne štruktúry a biodiverzitu [elektronický zdroj]. Bratislava: Ústav krajinej ekológie SAV, 2011, 184 s.
- Verešová, M., Supuka, J.: Kultúrno-historické a vizuálno-estetické hodnoty vinohradníckej krajiny. Nitra: Vydavateľstvo SPU, 2012, 112 s. + prílohy.

**Dr. h. c. prof. Ing. Ján Supuka, DrSc., jan.supuka@uniag.sk
Katedra záhradnej a krajinej architektúry Fakulty záhradníctva a krajinného inžinierstva Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre, Tulipánová 7,
949 76 Nitra**

**Ing. Dagmar Štefunková, PhD., dagmar.stefunkova@savba.sk
Ústav krajinej ekológie SAV, P. O. Box 254, Štefánikova 3, 814 99 Bratislava**